

p

pólusok ■■■
folyóirat

2020 I. évfolyam, 1. szám

Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék
Pécsi Tudományegyetem

GLIED VIKTOR¹

MIGRÁCIÓS DISKURZUS A POSZT- MULTIKULTURÁLIS EURÓPÁBAN

ABSZTRAKT

A 21. század első évtizedeire állandósult a vita Európa, az Európai Unió jövőjét illetően. Egyöntetű vélemények szerint a multikulturalizmus megbukott, de nincs olyan integrációs elmélet, amely utat mutatna az Európában élő, több tízmillió főt kitevő migráns közösségek és a befogadó társadalmak számára. Miközben a kooperatív megoldások helyett egyre inkább a konfliktusosság felé mozdul el az európai közvélemény álláspontja, a második és harmadik generációs bevándorlók és családjaik már a nyugat-európai társadalmak „megszokott részévé” váltak. Ezalatt az erősödő migráció, az egyre nagyobb bevándorló tömbök, az elszigetelődő városnegyedek, a terrorfenyegetettség érzete miatt a kétezres évektől kezdődően előtérbe került és egyre kiélezettebbé vált az együttélés mikéntjéről és a kulturális-civilizációs különbségekről szóló diskurzus. A vita jelenleg is tart és jó eséllyel a jövőben is folytatódni fog.

Kulcsszavak: *migráció, multikulturalizmus, euro-iszlám, biztonság*

---

¹ Egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék
DOI: 10.15170/PSK.2020.01.01.02

Bevezetés

A 21. század első évtizedeire állandósult a vita Európa, az Európai Unió jövőjét illetően. A nyilvánvaló gazdasági és geopolitikai kihívásokat érintő kérdések mellé olyan új dilemmák is kapcsolódtak, mint a kontinensen élők identitásának kérdésköre, a migráció megítélése és a bevándorlókkal való együttélés új alapokra fektetése, a multikulturalizmus ideológiájának válsága, a terrorizmus és biztonság, vagy az európai lakosság drasztikus fogyásának és elöregedésének ügye. Európa évtizedekig a sokszínűséget, a nyitottságot és az együttélés sikerét hirdette. A határok a hidegháborút követően leomlottak, Európa jelentős része egyesült, a gazdasági-politikai közösség mintha egy új aranykorba lépett volna. Mindez azonban nem fedheti el, hogy a hangzatos *Egység a sokféleségben* jelszó mögött markáns és egyre fokozódó politikai-társadalmi feszültség húzódik, amelynek meghatározó eleme a tömeges migráció és az Európán kívüli térségekből érkező bevándorlók eltérő vallási, kulturális identitása és életmódja.

A ciklikusan növekvő migrációs nyomás, a 2001. szeptember 11-i amerikai, a 2004-es madridi és 2005-ös londoni terrortámadások, valamint a franciaországi és angliai zavargások hatására az európai közvélemény álláspontja is megváltozott. Egyre kellemetlenebb kérdéseket tettek fel a bevándorláspolitikán fokozatosan szigorító, restriktív intézkedéseket bevezető politikai elitnek, amely végül kénytelen volt elismerni: a multikulturalizmus megbukott. A 2014-ben indult migrációs válság és európai terrorhullám hatására ezen viták elemi erővel törtek a felszínre, az együttélés jövőjét megkérdőjelezve. A tanulmány az említett kérdéseket járja körül.

A kihívás neve: migráció

A migráció bonyolult jelensége kétségkívül egy rendkívül szenzitív téma. A vándorlás, a menekülés, az új élethelyzet emberekről, sorsokról, életutakról, szenvedésről, lelki és fizikai sebekről, bizonytalanságról, félelemről, a legmélyebb érzelmek kusza hálójáról szól. Hányszor hallottuk azokat az ellentmondást nem tűrő kijelentéseket, amelyek szerint az Európán kívülről érkezők elfoglalják a kontinensünket, lerontják az életünket, elveszik a munkánkat, terrort, betegségeket és erőszakot hoznak. Mennyire leegyszerűsített magyarázat az, hogy homogenizálunk egy hihetetlenül sokszínű vallási csoportot, mondván, az iszlám erőszakos és brutális, a nőekkel és szexuális kisebbségekkel való bánásmódjuk elfogadhatatlan, az életmódjuk megvetendő és a szokásaik nem a *Mi* civilizációs hagyományainkat tükrözik. A félelmek, tévhitek és álhírek kusza hálóján túl per-

sze pontosan tudjuk, hogy nem minden migráns terrorista, nem minden muszlim erőszakos és nem minden közel-keleti, vagy észak-afrikai bevándorló vallási fanatikus. Vannak közöttük rossz emberek, akik ártatlan európaiakat akarnak elpusztítani és vannak hálások is, akik az üldöztetés, a háborúk, a környezeti pusztulás és a kilátástalanság elől menekülve találnak új hazát Európában.

A migráció a kilencvenes-kétezres években egyre inkább *biztonságpolitikai kérdéssé* alakult. A multikulturalizmus ideológiájának agóniáját és a migrációs hullámokat egyre mérvadóbb politikai vélemények a gazdag európai országok, sőt, az egész kontinens létét fenyegető kockázatok közé sorolták. Egyesek a nyugati társadalmak gyengeségét (puhányságát), mások az iszlám erőszakos mivoltát, megint mások az Európai Unió tehetetlenségét és tudatos vakságát, sokan pedig mindet egyszerre vádolták a probléma kapcsán. Az értelmezési keretek egyre inkább a veszélyforrás és védelem kategóriába sorolják a migrációt (securitisation – biztonságiasítás), amely ezáltal egy biztonsági-politikai kérdéssé válik (Juhász – Fatlum, 2016). Mindezek egyre hangsúlyosabban jelennek meg a migrációt szabályozó politikai dokumentumokban, főként a nemzetközi terrorizmus, a szervezetet bűnözés, az illegális bevándorlás és feketemunka leküzdése kapcsán (Póczik, 2016: 109).

A *biztonság* fogalma a hidegháborút követő időszakban átalakult. Újfajta fenyegetések jelentek meg, melyekre az államok korábban kidolgozott védelmi stratégiái nem terjedtek ki (Gazdag 2005; Szenes 2017; Tóth, 2019). A globalizáció folyamatainak eredményeképpen a világ relatív mérete és az abban végbemenő humán interakciók időtartama összezsugorodott, az állandó kölcsönhatások (interdependenciák) következtében a társadalmi kockázatok mennyisége pedig nagy mértékben szaporodott (Póczik, 2016). A biztonság fogalma kitágult, és a katonai aspektusok mellett olyan szektorokat ölel fel, mint a gazdaság, társadalom, politikai és ökológiai/környezeti területek (Buzan, 1998). A kilencvenes években a terrorizmus új formáinak megjelenése kapcsán a döntéshozók belátták, hogy a tömeges, irreguláris és kontrollálatlan migráció, valamint annak következményei hatással vannak a közösségek biztonságára, és drasztikus változásokat eredményeznek helyi, nemzeti és szupranacionális szinten egyaránt. A migráció és az azzal összekapcsolt terrorista fenyegetés bonyolult helyzetet teremtett az Európai Unió számára. A biztonsági szakértők számára világosság vált, hogy a szabad mozgás veszélyeztetheti a nemzetközi biztonsági rendszert. A 21. század migrációs folyamatainak következtében, olyan fogalmak kerültek újra napirendre, mint a belbiztonság, a titkosszolgálati módszerek, illetve a szociális biztonság. Szenes Zoltán szerint a polgárháborús helyzetek, a terrorizmus,

a kalózkodás, a migráció, a nemzetközi bűnözés, a kibervédelem, vagy a tömegpusztító fegyverek proliferációja olyan problémákat vet fel, melyeket már nem lehet kizárólag állami, illetve regionális szinten megoldani. „Ezek a fenyegetések már nemcsak az állami szuverenitást, hanem egész társadalmak, régiók, civilizációk biztonságát veszélyeztetik, s válnak a nemzetközi stabilitást befolyásoló tényezővé” (Szenes, 2017: 18).

Tálas Péter fogalmazza meg egyértelműen a migráció biztonsági kérdésként való kezelésének dilemmáját. Mint írja, „a migráció olyan jelenség, amely egyszerre jelent lehetőséget és kihívást, amelynek előnyei és hátrányai egyaránt vannak.” (Tálas, 2019). Petővári Bence (2010) leszögezi, hogy a migráció megítélése tekintetében kétféle narratíva küzd egymással. Az egyik a bevándorlás előnyeit, hasznosságát, pozitív hozadékait, a másik a migráció jelenlegi és jövőbeni kockázatait, biztonsági aspektusait, destruktív elemeit hangsúlyozza. A kibocsátó országok számára előnyt jelenthet, hogy nagyszámú ember – elsősorban fiatalok – lép ki a népességszűkös miatt eleve túlterhelt ellátórendszerekből, így csökken az azokra nehezedő nyomás. A kiáramló migránsok a megkeresett jövedelmük egy részét *hazauntalják*, így segítve az otthon maradt családtagokat (Sørensen, 2004). Manapság a hazautalások akkora volumenben áramlanak a fejlődő országokba, hogy az állam, mint fejlesztési pénzek forrásaként is számol azokkal (Kiss, 2019: 63). Probléma a küldő ország számára az aktív, munkaképes populáció elvesztése, valamint a *brain drain*, azaz *agyelszívás* jelensége, melynek keretében a jó képességű, tanulni vágyó, ambiciózus fiatalok a jobb lehetőségek reményében elhagyják hazájukat. Tarrósy István szerint mind a tudományos szektor, mind a gazdaság megsínyli, ha a képzett munkaerő elhagyja országát, ezáltal humán erőforrás-veszteséget, szellemi kapacitás-veszteséget okozva annak (Tarrósy, 2011: 51).

A másik oldalt vizsgálva a migráció a befogadó országok szempontjából is előnyt jelenthet, mert biztosítja az olcsó munkaerőt, segíthet felszámolni a munkaerőhiányt, feltölthet képesítést nem igénylő, alacsony presztízsű munkaköröket, sőt, magas képesítést, hozzáadott értékkel rendelkező hiányszakmákat is (orvos, ápoló, mérnök stb.).² Az EU-s statisztikák egyöntetűen arra figyelmeztetnek, hogy az európai társadalmak – nem egyenlő arányban és nem is mindenhol – rohamosan előregszenek, a nyugdíjas korú lakosság aránya pedig jelentős növekedés előtt áll. Ennek eredményeként az államok egyre nagyobb erőfeszítések árán

---

² További információkhoz lásd részletesen: Fasani, Francesco – Frattini Tommaso – Minale, Luigi (2018): (The Struggle for) Refugee Integration into the Labour Market: Evidence from Europe. IZA – Institute of Labor Economics, Bonn.

lesznek csak képesek fenntartani a jelenlegi egészségügyi- és nyugdíjrendszereket. A migráció javíthatja a meglehetősen borús demográfiai folyamatokat. A bevándorlók mindemellett növelik a befogadó társadalom kulturális sokszínűségét is, amelynek – mint látni fogjuk – vallási és attitűdbeli vonatkozásai már nem egyértelműen pozitívak, sőt...

A jó integrációs gyakorlatok kölcsönös megosztása segíthet az egyes országok integrációs politikáinak kidolgozásában és összehangolásában. A bevándorlók beilleszkedésével két független uniós ügynökség (FRA, EUROFUND) foglalkozik és számos program került kidolgozásra a technikai együttműködés és a társadalmi érzékenyítés megvalósítására. Mindezek biztosítják az információcserét és a bevált gyakorlatokat, stratégiákat. Alapelv, hogy az eredményességet, hatékonyságot mutató indikátorok és értékelési folyamatok, továbbá az azokból készült jelentések folyamatosan fejlesztésre kerüljenek, ezáltal igazodva a megváltozott helyzetekhez. A közös uniós alapelvek kiemelt részei még a lakhatási kérdések, a gazdasági integráció, munkaerőpiac, az integráció irányítása, az oktatás és ifjúságpolitika, a tömegtájékoztatás, figyelemfelkeltés, a bevándorlók szerepének erősítése, a vitafórumok és állampolgárság (Niessen – Hudleston, 2010). Ezen pontok figyelembevételével készülnek olyan kampányok, videók, magazinok, fórumok, beszélgetések, amelyek a migránsok emberi arcát, küzdelmeit és sikereit mutatják be. Mindazt, ami miatt a bevándorlók fontos, kooperatív, építő és hasznos tagjai lehetnek az európai társadalmaknak. Ezek természetesen sikeres életutak, az álmok beteljesedését bemutató anyagok, amelyekben szinte minden esetben megjelenik a honnan érkezett, hová tartó, valamint a „megérkezett” folyamat. Az élet minden területéről vannak jó példák, miként válhat egy szegény afrikai lányból világhírű modell, vagy egy menekültből sikeres sportoló, vagy séf. Fontosak ezek a történetek azok számára, akik egy jobb életért dolgoznak választott hazájukban és azok számára is, akik öslakosként egydimenziós képet alkotnak a migránsokról. De pozitív történetek lehetnek a vegyesházasságok is, ahol a születendő gyermek többes identitású, többnyelvű családban nevelkedik és alkalomadtán értékes tagja lesz a szülei által választott új hazának. Gondoljunk például egy Ausztriában élő török és magyar kapcsolatból született gyermekre, aki hoz török és magyar identitást, nyelvet, kultúrát, konyhát és egy nyugat-európai országban nő fel, már német anyanyelvűként. De mindenképpen előremutató kezdeményezésként kell értelmezzük az EU azon törekvését, hogy az oktatás mellett készségeket fejlesszenek, adaptálja a migránsok tudását a szükséges munkákhoz. Vagy a bevont civil szervezeteket, amelyek vállalják az oktatási, fejlesztési feladatok bizonyos elemeit, érzékenyíte-

nek, bemutatnak, vitáznak, segítenek, jogi tanácsadást végeznek, részt vesznek a szociális és egészségügyi ellátás biztosításában, beszélgetéseket és fórumokat szerveznek, kiadványokat adnak ki, honlapokat, közösségi oldalakat üzemeltetnek. A 2017. júniusi civil napok keretében az EU külügyi és biztonságpolitikai főképvisele, Federica Mogherini nyíltan állást foglalt, amikor azt ecsetelte, hogy Európának gazdasági és kulturális okokból van szüksége bevándorlókra, mert vannak olyan ágazatok, amelyek egyszerűen összeomlanának, ha a bevándorlók eltűnnének.³ Ha Bogdán László, cserdi egykori polgármesterének szavait átfordítjuk: az európai társadalomnak tudomásul kell vennie, hogy él velünk 25 millió muszlim vallású ember, és „nem fognak egy reggel eltűnni a Bermuda-háromszögben”.

Hogy milyen égetően fontos ez a kérdés, azt 2020 történései világosan mutatták. A koronavírus járvány hosszú távú hatásait ma még nem tudjuk értékelni, azonban az már látszik, komoly problémát okoztak a váratlan határlezárások és beutazási korlátozások. A cirkulációs (ismétlődő) migráció útvonalait az EU-tagországok lényegében blokkolták, a szezonális migráció biztosította munkaerő nem állt rendelkezésre a mezőgazdaságban, építőiparban és az ipar, valamint szolgáltatási szektor egyéb területein. Mindez komoly kihívás elé állította a gazdákat Európa-szerte. Az Európai Bizottság már március végén készített egy iránymutatást az Unión belül ingázó munkavállalók határátlépésének biztosítására, a munkások jelentős része azonban a megfertőződéstől való félelem és adminisztratív korlátozások miatt hazautazott, és nem tért vissza a munkavégzés helyszínére. Franciaország, Spanyolország, Olaszország, Németország, az Egyesült Királyság és Ausztria már áprilisban érzékelték a probléma súlyát, mivel közel egymillió munkás hiányzott a mezőgazdaságból. Az említett országok eltérő szabályozással, de engedélyt adtak a szezonális munkások belépésére, sőt, toborzó kampányokat indítottak, részben Közép-Kelet-Európában és Marokkóban, részben a saját állampolgáraik körében, annak érdekében, hogy végezzék el ők a betakarításokat. A francia és a spanyol kormány arra ösztökölte a munka nélkül maradt állampolgárait, hogy a munkanélküli segély mellett csatlakozzanak a gazdák felhívásához és menjenek ki a földekre dolgozni. Jellemző volt a járvány okozta válság súlyosságára, hogy Franciaországban 240 ezer ember jelentkezett a mezőgazdasági idenymunkákra és a toborzás is részben sikeres volt, ezért a termény egy részét sikerült betakarítani (Financial Times, 2020).

---

³ Forrás: Speech by High Representative/Vice-President of the European Commission Federica Mogherini at the Civil Society Days 2017. 2017.06.26. Utolsó hozzáférés: 2020.09.12.

Ki kell emelni még egy szempontot, amelyre a kutatók nem fektetnek megfelelő hangsúlyt, ez pedig a *társadalmi percepció és szubjektív biztonságérzet*. A lassan érlelődő gondolat, a tudatalatti üzenet, a félelem és szorongás, amely bebújik az ember bőre alá és lassacskán átveszi a döntései feletti irányítást. Hatalmas hiba lenne figyelmen kívül hagyni az emberek véleményét és a tudományos világra oly jellemző módon erőből, az elefántcsonttoronyból kommunikálni. A politika lassan ráébred, hogy a túlzott politikai korrektség mára ellenkező irányú folyamatokat indított el, melyek a párbeszéd és kibeszélés helyett az elfedés és elhallgatás eszközéül szolgálnak. A kontinens egyre inkább megtapasztalja, milyen feszültségforrást jelenhetnek a nyelvi problémák, az egyre súlyosabb etnikai, vallási és kulturális feszültségek, a közbiztonság romlása és a terrorizmus. A növekvő migrációs nyomás következtében a kormányzati politikák, a meglévő hatalmi struktúrák, és a társadalmi-politikai határok megőrzésére irányuló diskurzusok meghatározóvá váltak az EU országaiban, először nyugaton, majd a kétezres évek közepétől a keleti térségekben is (Kacziba, 2020: 97). A viták a migrációs válság és terroristahullám hatására kieleződtek és fokozatosan háttérbe szorították azokat a véleményeket, melyek szerint a kihívás eltúlzott, túldimenzionált, arról párbeszédet folytatni felesleges (Glied, 2015).

A multikulturalizmus utáni Európa

2010 után Angela Merkel német kancellár, David Cameron brit miniszterelnök és Nicolas Sarkozy francia elnök is megszólalt a multikulturalizmus kapcsán. Egyöntetű véleményük az volt, hogy az ideológia megbukott. Amíg vezető európai politikusok a multikulturalizmus válságáról beszélnek, az európai társadalmaknak választ kell találniuk a kontinensen élő, harmadik országból származó bevándorlók integrációjának bonyolult kérdésére. Bizonyos, hogy kizárólag a politika nem képes megoldani az EU-ban élő bevándorlókkal – köztük a több mint 25 millió iszlám vallásúval – kapcsolatos szociális, gazdasági, kulturális és biztonsági kihívásokat. Miközben ismert politikusok hangzatos nyilatkozatokkal hívják fel magukra a figyelmet és a restriktív, markánsan szigorodó bevándorlás-politikát hirdetik, az állampolgárok ebből vajmi keveset érzekelnek, nem véletlen tehát, hogy folyamatosan növekszik az idegenellenesség és ezzel párhuzamosan a szélsőséges, bevándorló- és iszlámellenes pártok népszerűsége. Ezen politikai erők a xenofóbián túl tudatosan egzisztenciális fenyegetésként határozzák meg a bevándorló közösségeket. Kommunikációjuk szembeállítja a „jómódú dolgozó (vagy akár nyugdíjas) európai” és a „munkanélküli, a szociális ellátórendszeren élősködő idegent”, amire a gazdasági problémák és üres politikai szövegek fog-

ságában vergődő országok lakosai igen fogékonyak. Nem véletlen, hogy egyre több országban kerülnek be a törvényhozásba és kormányzati pozícióba is azon pártok, melyek a bűnbakkeresésben és az indulatok tudatos szításában látják a problémák megoldását, vagy csak egyszerűen kimondják azt, amit évtizedekig nem volt illendő. Miközben a kooperatív megoldások helyett egyre inkább a konfliktusosság felé mozdul el az európai közvélemény, a második és harmadik generációs letelepedett migránsok és családjaik már a nyugat-európai társadalmak „megszokott részévé” váltak. Azonban nem szerves részévé (Csiki – Justh, 2010).

A multikulturalizmust az etnikai, vallási, kulturális különbségek kölcsönös tisztelete jellemzi, a hagyományok, nyelvek keveredése, egymás melletti békés együttélése. Amelyben a politika biztosítja a jogokat a saját identitás megtartásához, ahol nincs kulturális hierarchia és a sokszínűség gazdagítja a társadalmat (Berkes, 2010). De ha mindez ennyire egyszerű és pozitív megközelítésű, miért nem működött?

Az erősödő migráció, az egyre nagyobb bevándorló tömbök, az elszigetelődő városnegyedek, a terrorfenyegetettség érzete miatt a kétezres évektől kezdődően felerősödött és egyre kiélezettebbé vált az együttélés mikéntjéről és a kulturális-civilizációs különbségekről szóló diskurzus. A téma állandó és szerteágazó vitára ad lehetőséget, melyet a politika erőteljesen befolyásol. Gondoljunk csak a Franciaországban és Dániában folyamatosan felszínen lévő fejkendő (fátyol) vitára, Nicolas Sarkozy populista, migrációellenes megnyilvánulásaira, a radikális, uszító hangnemű iszlám hitszónokok kiutasításának, bebörtönzésének kérdésére, az európai demokratikus jogrend mellett/felett álló iszlám jog, a *sária* bevezetésének követelésére, a mecsetépítések leállítását sürgető hangokra, vagy a Mohamed-karikatúrák kapcsán 2005-2006-ban, majd 2019-ben és 2020-ban kirobbanó demonstrációkra. Csak néhányat említve azokból a példákból, melyek tartósan azon fontos kérdés mögött húzódnak, hogy képes-e egy demokratikus értékközösség a maga eszközeivel harcolni a szélsőséges vallási meggyőződéssel szemben úgy, hogy közben ne sértse meg a saját alapértékeit, és tiszteletben tartsa mások jogait. Úgy tűnik, a viták inkább kiélezzik mint tompítják az ellentéteket, a toleranciába, a szabadságba vagy az oktatásba vetett európai hitet vallók pedig mintha nem vennének tudomást a probléma súlyáról, vagy ha igen, megoldási stratégiák hiányában tétlenül szemlélik a folyamatokat. Németországban, Franciaországban és az Egyesült Királyságban ugrásszerűen növekszik a bevándorlást akár teljes mértékben korlátozni kívánók aránya, de a toleranciájáról híres holland, dán, norvég és svéd társadalomban is egyre hangsúlyosabban jelenik meg a

kétkedők, szkeptikusok véleménye. A liberális demokrácia válságát mutatja az, hogy az évtizedekig a szőnyeg alá söpört radikálisabb véleményeket mára nyíltan hangoztatják a populista és centrista politikai erők. Ami húsz éve még a szélsőjobboldal „elfogadhatatlan és megalapozatlan” retorikájának számított, azt manapság már a jobboldali és a centrum felé közeledő, az Európai Unió migrációs politikáját bíráló, releváns pártok képviselői nyíltan hangoztatják. Hogy ez mennyiben találkozik a globalizáció- és EU-ellenes, vagy a nemzeti szuverenitást és függetlenséget, illetve zsidó-keresztény hagyományokat védelmező, akár a bevándorlás és integráció kapcsán radikális megoldást sürgető politikai erők véleményével, az a jövő kérdése. Mindazonáltal jelenleg még nem kijelenthető, hogy a jobbratulódás a hagyományos jobboldali értékek átvételét is jelenti, és nem csupán olyan témáról van szó, melynek kezelésében a jobboldal és szélsőjobboldal vállal sallangmentesebb és politikailag kevésbé korrekt szerepet.

A multikulturalizmus nem szívesen veszi figyelembe a kulturális és gazdasági egyenlőtlenségekből fakadó különbségeket. A nyelvtudás hiánya miatt a munkaerő-piaci lehetőségek gyengülését, az elzárkózás miatt a szociális kapcsolatok kialakításának hiányát, az egzisztenciális és társadalmi marginalizáció miatt a gyerekek iskolai gondjait stb. De mindezt nem szükséges egy megváltoztathatatlan, állandósult adottságnak tekinteni, hiszen, ahogy az integrációs utak, úgy a kulturális identitás és a hozzáállás is változhat. Európában a diszkrimináció ösztönös fajtája tiltott, ezért a rasszizmus, mint bűncselekményben megjelenő forma sokkal kevésbé jellemző, mint a kulturális felsőbbrendűség és önfelértékelés kimutatása, éreztetése (Vala, 2013). A 21. század együttélésekből fakadó bajait a mérsekelt, illetve szélsőséges liberális megközelítések részben az európai (Nyugati) *hubriszre* vezetik vissza. Arra a gögre, felsőbbrendű büszkeségre, amely a vallás törvényei helyett önmaga fekteti le a szekuláris szabályokat és akarja ráerőszakolni azokat másokra. Ebben az értelmezésben semmi más nem történik, mint hogy az évszázados hódítás, a gyarmatosítás, a katonai, diplomáciai beavatkozások, a harmadik világ kifosztása most visszaüt ránk.

A The Guardian 2012-ben közölt cikket arról a felmérésről, amely a bevándorlással és a muszlimokkal való együttéléssel kapcsolatos attitűdöt vizsgálta a brit lakosság körében (Townsend, 2015). A megkérdezettek 41%-a válaszolta azt, hogy szavazna egy olyan pártra, amely megtiltaná a bevándorlást az Egyesült Királyságba, 37%-uk szerint pedig célszerű lenne a muszlimok társadalmi jelenlétének csökkentése a szigetországban. A kutatás rámutatott, hogy a 24 év feletti britek többsége nyitott az olyan integrációs stratégiákra, melyek a migrációt és multikulturalizmust háttérbe szorítanák. Mindezek a kérdések a BREXIT kap-

csán is elő-előkerültek, a népszavazás, majd a kilépés pedig csattanós választ adott a dilemmára. Az európai közösségből kilépést szorgalmazó kampány egyik állítása az volt, hogy a brit középosztály és munkás rétegek életszínvonal csökkenése, a foglalkoztatási problémák, a közszolgáltatások minőségének romlása, a lakhatási problémák javarészt a bevándorlásnak köszönhetőek. *„Ha a globalizáció a tömeges bevándorlást jelenti, mi nem kérünk belőle. Mi britek akarunk maradni a szigetünkön.”* – hangzott az egyik szlogen (Mikelatou – Arvanitis, 2019). A kampány és a 2016-os népszavazás alatt és után négyszeresére nőtt a muszlimokat ért támadások száma a szigetországban és a feszültséget az sem enyhítette, hogy David Cameron rajzásnak minősítette a migránsok beáramlását (BBC, 2015).

A többségi társadalom tagjai közül egyre többen gondolják azt, hogy az együttélés anomáliáiért az elmúlt évtizedek multikulturális politikája a felelős. Az iszlám bevándorlókkal szembeni túlzott tolerancia, és különösen az emberi jogokkal lényegileg ellentétes kulturális és vallási hagyományok társadalmi elismerése vezetett az európai muszlim közösségek radikalizálódásához (Pogonyi, 2011). Pontosan azért, mert tabukat épített egy eredetileg is kényes téma köré. Azt hisszük, hogy amiről nem beszélünk, az nem is létezik, de ha említeni kell, akkor mindenképpen kerüljük a negatív konnotációt, mert az egyéb problémák kialakulásához vezethet. Európa „határvidékké” vált, az átmeneti háborúk színhelyévé, amelyet sokkal inkább jellemez a „kultúrák közöttisége”, mint a multikulturalizmus (Thorpe idézi Czyzewskit, 2018: 16). Mindez visszaköszön abban a polémiában, amely folyamatosan jelen van a migrációról és beilleszkedésről folyó vitákban. Az Allah nevében elkövetett terrorcselekmények kapcsán elhangzik az is, hogy *„az iszlám kétségtelenül a békeség és a könyörületesség vallása, ezt csak az vonja kétségbe, aki tudatlan vagy gyűlölködő, aki nem hallgat az érvekre, és nem akarja elfogadni a bizonyítékot”* (Mohamed.hu, 2012). Az egyik legfontosabb európai iszlám civil szervezet, az Európai Iszlám Szervezetek Szövetsége (The Federation of Islamic Organisations in Europe – FIOE) egy nappal a 137 áldozatot követelő, 2015. november 13-án történt párizsi merényletek után adta ki nyilatkozatát, amelyben mélységesen elítéli a terrorista támadásokat. *„A vak terrorizmus megmutatta az ocsmány arcát, a random gyilkolás, túszejtés, ártatlan emberek veszélyeztetése félelmet és rettegést okoz a társadalomnak. A legfontosabb, hogy most összefogást, kölcsönös szolidaritást és nemzeti egységet mutassunk [...]”* (FIOE, 2015).

A párizsi támadásokkal szinte egyidőben aktivizálódott az internet, élénk vita kezdődött a különböző közösségi oldalakon. A merényletek utáni 50 órában 8,36 millió tweet üzenet született a tragikus történésekkel kapcsolatban. Ezek közül majdnem egymillió említette az iszlám vallást. Tanulságosak a hashtag

üzenetek, melyek a muszlimok mellett, illetve ellen foglaltak állást. A legtöbbet használt hashtag a #MuslimsAreNotTerrorist (34925) különböző változatban, a legtöbbet kiírt negatív pedig az #IslamIsTheProblem (3154) volt. A legtöbb muszlimellenes bejegyzést olasz és holland IP-címekekről küldték, de Franciaországból, Ausztráliából, Indiából és Svájcban és Németországból is rengeteg elítélő üzenet érkezett (Magdy et al., 2015).

Európai értelemben az identitás a születési hely, a haza, az európaiság, a rassz fogalmi körök mentén került megfogalmazásra, azonban az arab-muszlim vallási közösségekben (umma) ez kapcsolódik még törzsekhez, családokhoz, klánokhoz, amely kutatási (és politikai) értelemben sokban árnyalja az ún. muszlim közösség(ek) kifejezést és szóhasználatot (Hermann, Tóth Péter előszava, 2015). Hasonlóan a demokrácia, a demokratikus értékek, a jogállam, a szuverenitás, a szabadság, vagy a biztonság politikai, részben azonban absztrakt meghatározásaihoz, ugyanis az arab-muszlim politikai szótárban mindezek ismeretlen, vagy a Nyugattól merőben eltérően értelmezett fogalmak. Azt is fontos hangsúlyozni továbbá, hogy az európai muszlim közösségek rendkívül heterogének, különböző etnikumú, nyelvű, bőrszínű, kultúrájú, eltérő társadalmi helyzetű és az integrációról nagyon másként gondolkodó entitások. Az egyetlen közös összetartó erő közöttük a vallás, azonban nincs egységes egyházuk és a vallási szervezeteik is különböző elvek és célok mentén szerveződnek.

A „multikultural” együtt egy másik jelenség is válságba került, még hozzá az ún. *Wilkommenskultur* (Welcome culture) koncepció. A kifejezésnek nincs pontos meghatározása, inkább csak egy körülírható jelenség. Az NSZK a második világháborút követően igyekezett fokozatosan szembenézni a múltjával és a náci által elkövetett borzalmakat, a népiirtást, a háborús gyűlöletkeltést egy békés, befogadó, toleráns állam és társadalom képével feledtetni. Ennek lett a zászlóshajója a *Wilkommenskultur*, amely üdvözli a külföldi munkavállalókat Németországban, mindent megtesz a jólétük megteremtéséért, elősegíti a beilleszkedést és megteremti a békés együttélés feltételeit. Az eredeti elképzelés szerint a vendégmunkások néhány évig tartózkodnak majd az NSZK területén, majd miután elérték egy egzisztenciális szintet, hazamennek. A vendégmunkások jelentős része azonban maradt, majd egyre többen jöttek, folyamatosan érkeztek a családtagok és a bevándorlók gyerekei már Hamburgban, Münchenben és Kölnben látták meg a napvilágot, ott kezdtek iskolába járni, az életüket a német mindennapok határozták meg. A migrációs és integrációs diskurzus kezdetben a párbeszédre helyezte a hangsúlyt, inkább a kibeszélés felé terelve a felmerülő feszültségek megoldását. A másik jellemző annak a kimutatása volt, hogy a befo-

gadó társadalom nyitott és szolidáris, a harmadik pedig, hogy mintát mutat az újonnan érkezettek számára (Wodak et al., 2008). A kilencvenes években ebbe a diskurzusba már olyan elemek is bekerültek, melyek az asszimiláció kényszerét, az identitás elvesztését és a befogadó társadalmak nemzeti karaktereinek megváltozását érintette.

Jürgen Habermas a neves német társadalomtudós 2010-ben írta le az együttéléstől szóló gondolatait a New York Times hasábjain. A Leadership and Leitkultur című cikkében arról értekezik, hogy nem tisztázott, mi az a domináns kultúra, amelyhez a bevándorlóknak alkalmazkodnia kellene, ugyanis – ahogy Pautz (2005) is írja –, a nemzet kifejezés a németek számára elveszítette az identitás-képző funkcióját a második világháború után (Habermas, 2010). Ez az a szégyenérzet és folyamatos kompenzációs kényszer, amely miatt a németek elveszítették az önbecsülésüket és a bűn érzete miatt kínosan ügyelnek a politikailag korrekt viselkedésre (Murray, 2017: 7). A nemzeti identitást felváltotta egy kozmopolita, a gazdasági növekedésen és jóléti társadalom kiépítésén alapuló köztes azonosságtudat (Kipke, 2008: 32). Habermas szerint a törökök integrációja többé-kevésbé sikeresnek tekinthető, csupán egy másfajta politikai fókuszon keresztül kellene megközelíteni a kérdést és azokat toleránsabban, nagyobb együttműködési hajlandósággal kezelni.

A Wilkommenskultur fogalma a 2014-2015-ös migrációs válság időszakában vált ismertté. Ennek előzményeként 2005-ben egy törvénymódosítás nyomán az addig külön kezelt migrációs és integrációs politikát együtt kezdték el kezelni, felismerve, hogy a vonatkozó szakpolitikák fedik egymást és komoly hatással vannak egymásra. Az is egyre többször felmerült, hogy a migrációs és a szükséges munkaerő biztosítását célzó politikákat össze kell hangolni. 2010-ben Anette Schavan oktatásügyért és kutatásért felelős miniszter azt mondta, hogy Németországnak befogadó kultúrát kell építenie, amely az empátián alapszik. A kijelentés kritikusai szerint fontos, hogy különbséget tegyünk egy általános vendégszeretet és a „mindenkit befogadunk” között (Mushaben, 2017). Azt a hasonlatot említették, mely szerint igaz, hogy a szobában, ahol 81-en vannak, befér egy 82. személy, de nem mindegy ki az érkező. Klaus J. Bade migrációs szakértő úgy érvelt, hogy a befogadás elsősorban a magasan képzett, integrációra hajlandó érkezőkre vonatkozik. Mások további véleményeket fogalmaztak meg, kiemelve, hogy különbséget kell tenni az újonnan és legálisan érkezők között. Az új fogalom az „elismerés kultúrája” lett, azaz a befogadás továbbra is elsőbbséget élvez, de ne várja el senki sem, hogy automatikusan a német társadalom egyenrangú polgára legyen.

A 2015 során Németországba érkező 1,2 millió menekült/migráns hatására az egész Welcome koncepció megkérdőjeleződött. Kezdetben mintha semmi sem történt volna, a németek és osztrákok lelkesen üdvözölték a szír, iraki, afgán, iráni, eritreai stb. menekültet, a focimeccseken a drukkerok molinókat feszítettek ki Refugees Welcome felirattal. Az első fordulópontot az jelentette, amikor Angela Merkel 2015. augusztus 24-én bejelentette, hogy minden, Szíriából érkező menekült menedékkérelmét el fogják bírálni. Ezt a Magyarországon és a balkáni útvonalon tartózkodó migránsok úgy értékelték, hogy zöld jelzést kaptak és megindultak Ausztria–Németország irányába. Egy pillanat alatt „mindenki” szír lett, rengetegen eldobták, széttépték az útleveleket és személyazonosságuk megállapítására alkalmas dokumentumaikat. „*Wir schaffen das*”, azaz „Meg tudjuk csinálni” – mondta a kancellár, azonban a bevándorlási szervek és a német rendőrség hezitált, hasonlóan a civil szervezetek egy részéhez, a menekültek száma felülmúlt ugyanis minden addigi kihívást. A gazdasági szereplők felől érkező hangok tompították az elégedetlenkedők szavait. A Daimler Benz elnöke, Dieter Zetsche lenyilatkozta, hogy a menekültek az új német gazdasági csoda részesei lehetnek (Trauner – Turton, 2017). Az újságokban kínosan ügyeltek arra, hogy az érkezőkre a menekült szót használják és támogassák Merkel nyitott ajtók politikáját. Hasonló jelenetek zajlottak Dániában, Nagy-Britanniában és Ausztriában is, a menedékkérelmeket pedig gyorsított ügymenetben bírálták el és 50% feletti arányban fogadták el 2015 első negyedében.

Szeptember-októberben azonban már komoly kritika fogalmazódott meg a német migrációs politikával kapcsolatban, nem csupán a közép-európai országok, de Ausztria és a német ellenzék részéről, sőt, Merkelt már a saját pártján, a CDU-n (Kereszténydemokrata Unió) belül is bírálni kezdték. Időközben több mint kétszáz támadás érte az ideiglenes menekültszállásokat, Kölnben 2015. december 31-én, szilveszter éjszaka történt tömeges zaklatások és szexuális erőszak hatására pedig a sajtó is felkeményítette a retorikáját. A menekültek mint áldozatok konnotációt felváltotta a migránsok/menekültek mint elkövetők formula, ugyanakkor megjelent az áldozathibáztatás és a bűnbakkeresés jelensége is. Teljes páfördulás ugyan nem történt, de a francia, német, belga és brit terrortámadások hatására egyre hangosabbá váltak a szélsőjobboldali, radikális hangok. A közvélemény álláspontja is mérlegetlővé vált, főként azután, hogy a német szövetségi kormány három milliárd eurós segélycsomagot fogadott el a migránsok ellátására. A welcome a politikai kommunikációban is átalakult, a migrációellenes erők a „csináld jobban/máshogy” kijelentéssel helyettesítették, az Osztrák Szabadságpárt a *befogadás* helyett a *visszatérés* kultúráját tűzte a zászlajára, az AfD

(Alternative für Deutschland – Alternatíva Németországért) pedig azt mondta, a bevándorlók helyett a német gyermekek számát kellene növelni. A német belügyminiszter szintén keményebb hangot ütött meg az érkezőkkel szemben, amikor arról kérdezték, mi a véleménye a menekülttáborokban tapasztalt feszültségekről. Thomas de Mazière szerint a menekültek magatartásával is gond van, amikor tüntetnek a szállások és az étel minősége miatt. Az ilyen megnyilvánulások következtében elveszíthetik a németek rokonszenvét és aláássák a társadalmi párbeszéd lehetőségét. 2016. december 19-én egy tunéziai menedékkérő, Anis Amri egy elrabolt lengyel rendszámú kamionnal belehajtott a karácsonyi vásáron nézelődő tömegbe. 12-en meghaltak, rengeteg volt a sérült. Amrit végül két olasz rendőr lőtte le Milánó egyik elővárosában. Az eset után a kocka el volt vetve...

A befogadó attitűd és „békés egymás mellett élés”-elmélet válsága alapvetően arra a tényezőre vezethető vissza, hogy az 1990-es években látványosan emelkedett a nyugat-európai bevándorlók és bevándorló háttérrel rendelkező állampolgárok száma, akiknek jelentős része iszlám vallású volt. Az ezen bevándorló közösségekben élő elszigetelt kultúrák, munkanélküli, talajt vesztett fiatalok körében egyre szélesebb körben terjedt az európai-keresztény kultúra és a dekadens nyugati életstílus, a fogyasztói társadalom elutasíthatósága. Ezzel párhuzamosan az olyan radikális eszmék terjedtek, melyek komoly biztonsági kockázatokat rejtenek magukban. Ellentmondást tükrözhet az a jelenség, hogy mindezzel párhuzamosan a fiatalok értelemszerűen beleszülettek a digitális korszakba, ügyesen, gyorsan használják az internetet és különböző kommunikációs platformokat. Az új nemzedék re-izlamizációjával párhuzamosan az 1980-as években egy teljesen új jelenség ütötte fel fejét Európában, az úgynevezett proteszt-izlám, amely a politikai és vallási tiltakozás kifejezése, elkülönülés, disszimiláció. Bizonyos értelmezésben a dzsihadizmus a globális kapitalizmus kritikája a globalizáció veszteségeinek a körében, a modernista fejlődés kudarca, elutasítása, ami vallási köntösben ölt testet (Mika, 2016).

Szinte teljes a konszenzus azzal kapcsolatban, hogy a multikulturalizmus paradigmája kudarcos történet, más integrációs-politikai szervező elv azonban nem került kidolgozásra és elfogadásra. Ez pedig tovább mélyíti azt a társadalmi válságot, amely gazdasági recesszió esetén komoly társadalmi és politikai konfliktusokban ölthet testet. A multikulturalizmus-kritikák egyik központi állítása, hogy a sokszínűség nem vezet automatikusan a társadalmi innováció és tőke magasabb fokához, sőt, az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban elvégzett kutatások olyan eredményre vezettek, melyek egyértelműen kimutatják: a multi-

kulturális politika csökkenti a társadalmi szolidaritást és nem kedvez a jóléti államnak sem, mondván a politikai/gazdasági döntéshozó tudatosan/vagy nem szándékosan előnyben részesíti a saját etnikumából/nemzetéből származót (Glied, 2015). A multikulturalizmus tehát elismeri a sokszínűség kulturális értékeit, ugyanakkor annak társadalmi hozadékát a bírálók már megkérdőjelezzik. Egyrészt mert a saját etnikumhoz való természetes vonzódás bebetonozza a bevándorlók és azok leszármazottainak szegregációját, továbbá elősegíti a kisebbségek elzárkózását, ahogyan ez történt az Egyesült Királyságban a kerületi megbízottak rendszerével (Putnam, 2007). Hogy a képlet még zavarosabb legyen, az Európában végzett kutatások cáfolták a muszlimok tudatos elkülönülésével kapcsolatos közkeletű nézeteket. A németországi muszlimok 87%-a is elismerte, hogy az integráció elengedhetetlen feltétele a német nyelv elsajátítása, ugyanakkor egyharmaduk azt is belátta, hogy elszigetelten él (Pogonyi, 2011). Egy bizonyos azonban: a felelős politikai erők nem odázhathják tovább az egyre sokszínűbb, eltérő kulturális és vallási alapokra épülő európai társadalmakat feszítő konfliktusok megoldására hivatott paradigmák kidolgozását. Ellenkező esetben a 21. században végletesen szegregált, párhuzamos társadalmak élnek majd tovább, melyek az együttműködés helyett az elkülönülést választják, ez pedig beláthatatlan következményekhez vezethet.

A befogadó országok kultúrájuk fenyegetéseként élnek meg olyan hangos vitákat kiváltó folyamatokat, mint az Európában zajló mecsetépítések, vagy a ruházaton megjelenő vallási jelképek viselésével kapcsolatos kérdések. A mecsetek építése egyértelműen szimbolikus területfoglalásnak tekinthető, hiszen azt jelzi, az adott területen létezik aktív vallási közösség. Ahol mecset, vagy vallási centrum van, hamar felmerül az igény az irányított közösségszervezésre is (Pap, 2013). A fogadó országok lakói közül sokan attól tartanak, hogy a mecsetek a radikális iszlamisták találkozóhelyeiként szolgálnak.

A fejkendő-vita

A másik nagy visszhangot keltő vita az iszlám vallású nők által viselt fejkendők körül alakult ki. Gyakori érv, hogy a muszlim nők által hordott fejkendő változatok a nyugati világ értékeivel mennek szembe és a nők elnyomásának szimbólumai. Ellenvéleményként azonnal felteszik a kérdést, hogy akkor mi a helyzet a hindukkal, a zsidókkal, vagy az apácákkal. Az is elhangzik, hogy a nők a fejkendőt szabad akaratukból hordják, mert így fejezik ki nőiességüket, és Isten iránt érzett szeretetüket (The Conversation, 2019). Ez a kettősség, az iszlám vallás

összemosása a terroristákkal, a kimondott, vagy kimondatlan félelem és a politika lavírozása a társadalmi elvárások és realitás keskeny mezsgyéjén már a süketek párbeszédét eredményezte. A muszlim nők által viselt hidzsáb, nikáb és burka Európa-szerte, a muszlim közösségek identitásának és társadalmi kívülállásának jelképévé vált, ezek viselését az európai kultúrához való lojalitás hiányaként értékelték, miközben a muszlimok azzal érveltek, hogy az európai szabadságjogoknak rájuk nézve is érvényesülnie kell (Koltay, 2015).

A multikulturalizmus kritikusai azt állítják, hogy az egyén felelős a tetteiért, tisztában van cselekedeti következményeivel etnikai, vallási, kulturális különbségektől függetlenül. Mindez igaz a kényszer nélkül hozott döntések esetében, itt az államnak nem kell különbséget tennie egyén és egyén között. A jog sem teszi ezt meg, azonban mérlegelheti és méltányolhatja az olyan személyiségi vonásokat, melyek kényszerítően hathatnak az egyénre. Novoszádek Nóra (2010: 241) azt írja, hogy *„ha az egyén kitart amellett, hogy a vallási előírásoknak, lelkiismereti meggyőződésének és kulturális kötődésének megfelelően cselekszik, akkor előbb-utóbb olyan szituációba kerül, amelyben az asszimilációra törekvő állam korlátozni kívánja valamely alapjogát”*. Ha tehát a jogból vezetjük le a korlátozhatóság körét, könnyen ellentmondásba keveredhetünk, mert mindig lesznek olyan tényezők, amelyek mérlegelésre készítik a döntéshozót, jogalkotót és jogalkalmazót. Erre mondják a bírálók, hogy a „jogászkodás” teremt meg a lehetőségét annak, hogy a demokráciákat a szabadság és demokrácia adta lehetőségekkel számolják fel. Ez a polémia köszön vissza az ún. fejkendő-vitában is.

A társadalom többségének ruhaviseletétől eltérő szokások régóta részei az idegengyűlöletről szóló elemzéseknek. Az eltérő ruházat mindenki számára látható, felismerhető, megkülönbözteti a viselőjét, aki így könnyebben a kritikák célkeresztjébe kerülhet. Így történt ez a muszlim nők által hordott fejkendő / fátyol viselése kapcsán is. Maga az erről szóló hosszas vita a vallási tényezőktől egészen a biztonsági előírások betartásáig, számos elemet érintett. A Nyugati világból ered az a felfogás, miszerint a fejkendő a nők elnyomásának szimbóluma. A vallásos muszlim nők számára éppenséggel ez az identitásuk és női szerepvállalásuk, erkölcsi tartásuk kifejezőmódja. Különbséget kell tenni a haját és a nyakat eltakaró, de az arcot szabadon hagyó hidzsáb és csak a szem környékét szabadon hagyó nikáb, valamint a teljes testet eltakaró és az arcot, szemet is lefedő ruházat (burka) között. Az öltözetípus nyilvánosság előtti viseletére vonatkozóan az egyes EU-s tagállamok általánosan tiltó jogszabályokat fogadtak el, azaz az arcot teljesen vagy nagyrészt eltakaró valamennyi öltözet viselésének tilalmáról szólnak. Ez alapján tiltották be a nikábot és a burkát

Franciaországban, Belgiumban, Ausztriában, Dániában, Lettországon és Bulgáriában (Open Society Foundation, 2018). A legtöbb országban az arc teljes eltakarása tiltott a középületekben, zárt helyeken, ezért más megfontolásból, de a tiltás szintén él, még Törökországban, Koszovóban és Bosznia-Hercegovinában is. Érdekes volt az Európai Bíróság azon véleménye, mely szerint azok a nők, akik önszántukból hordanak burkát, vagy nikábot, hátrányos megkülönböztetésben részesülhetnek a munkaerő-piacon, ezért a tiltás valójában őket védi.⁴ Ezzel kapcsolatban elemzők arra figyelmeztettek, hogy a betiltott öltözetet hordó nő feltételezhetően nem a ruhatárát fogja lecserélni, hanem a kinti sétát a lakáson belülre. A férfiak ugyanis lehet, hogy nem engedik ki őket innentől kezdve az utcára.

Amíg a burka és nikáb tekintetében elfogadhatók a tiltást fenntartó racionális magyarázatok, addig a hidzsáb esetében ez már komoly vitákat generált. A fejkendő viselésével kapcsolatban nincs egységesen elfogadott szabály. Vannak akik vallási előírásnak, mások a hagyománynak tulajdonítják a viselését, de olyanok is, akik a család nyomására hordják, megint mások az identitás, a kultúra részének és a női emancipáció sikerének tartják. Mivel a hidzsáb viselete nagyon gyorsan terjedt Franciaországban, a nemzetgyűlés 2004-ben törvényben tiltotta be a vallási jelképek használatát az alap- és középfokú állami oktatási intézményekben és hivatalokban.⁵ A tiltás vonatkozott a kereszt és a kipa viselésére is. Ebben az esetben már konfliktusba került egymással a vallásszabadság, az oktatás semlegessége, az állam és egyház viszonya – amely Európában szekularizált keretek között működik –, Franciaországban a sokat emlegett laicitás, amely az egyháztól és vallástól markánsan független politikai és társadalmi rendszer, néhány helyen pedig az alkotmány biztosította jogok (Szajbély, 2004). A tiltást ellenzők azzal érvelnek, hogy élhetnek a vallásszabadság biztosította jogaikkal, hiszen a demokratikus keretek erre lehetőséget adnak, így a tiltások sértik a személyi szabadságjogaikat.

Az ellenérv az volt, hogy a vallási jelképek egyben vallási szimbólumok is, amik sértik a semleges világnézet és közoktatás szellemét, továbbá mint szimbólumok, egyben promotálják az azokat viselő hitét, így befolyásolva a többi diákok. Természetesen nem mondták ki, de mindenki pontosan tudta, hogy a tiltások

---

⁴ Forrás: Határozatok tára (2016): Eleanor Sharpston főtanácsnok indítvány. C-188/15. sz. ügy. 2016.07.12. Utolsó hozzáférés: 2020.09.11.

⁵ A döntés meghozatalában minden bizonnyal szerepet játszott 9/11 és a globális dzsihad terjedése.

elsősorban az iszlám jelképekre vonatkoznak. Amikor ennek folyamányaként érvényesült a spill-over, azaz túlcserélés jelensége oly módon, hogy az általános „vallástalanítás” jegyében felszólították az illetékes hivatalokat, hogy szedjék le a keresztek és a Dávid-csillagot különböző kulturális örökségvédelem alá eső épületek, temetők stb. homlokzatáról, mutatta, hogy a demokrácia biztosította jogok kétélű fegyverként is működtethetők. Az pedig valóban faramuci helyzet, amikor egy hitbeli meggyőződésen alapuló vallási jelkép viselése miatt valaki a szekularizált állam független bíróságához fordul jogorvoslatért (Koltay, 2015). A kétezres évek elején minden nyugat-európai országban diskurzus indult a fejkendő viseléséről és a brit felmérések kivételével minden közvélemény-kutatás azt mutatta, hogy az emberek támogatják a szigorúbb szabályozások bevezetését. Jelenleg Nagy-Britannián, Írországon, Portugálián és Svédországon kívül minden nyugat-európai államban teljes, vagy lokális (iskolai) szabályozás van életben az oktatók és diákok ruhaviselete, a fejkendő, arcot eltakaró fátyol kapcsán.

Egy idealista válasz: az euro-iszlám

Európa iszlamizációjának folyamatáról már a kilencvenes évek óta széles körben vita folyik, a magyar közvélemény számára mindez azonban szinte teljesen ismeretlen volt, egészen 2015-ig. Vannak, akik azt állítják, hogy a konfliktusok jelentős részéért a muszlim kisebbség a felelős, amely a legalapvetőbb együttélési szabályokat sem tartja tiszteletben. Egész városrészeket szakít ki a nyugat-európai településekből, ahol saját szabályai szerint alakítja a lakosság életét. Ezekben a kerületekben nem, vagy csak alig érvényesül a demokratikus jogrend, a muzulmánok saját iskolákat, kórházakat tartanak fenn, a nőket a sária alapján alsóbbrendűnek kezelik, a kislányok iskoláztatását a családfő elutasítja, megakadályozza, sőt, egyes helyeken a barbár szokást, a női körülmetélést is elvégzik illegális beavatkozások keretében. Minderre Európának semmilyen válasza sincs. Kitérnek ugyan szélsőséges muszlim hitszónokokat, egyeztetnek a muszlim vallási vezetőkkel, valós megoldási lehetőségeket azonban nem képesek felmutatni. A nagy visszhangot kapott írás mögött lényegében Bat Ye'or 2005-ben megjelent Eurázia, az euro-arab tengely című könyvének alapállításai állnak. Az egyiptomi zsidó származású író lényegében azt állítja, hogy Európa önmaga foglyává vált 1973 után, amikor az első olajválságot követően nem volt képes kellőképpen diverzifikálni nyersolajforrásait, így az olajtermelő arab országokkal való egymásra utaltság megmaradt. Ez ahhoz vezetett, hogy a nyolcvanas évektől kezdődően az Öböl-országok milliárdosai egyre komolyabb részt vállalnak az európai gazdaságban, a kulturális életben és a sportban, valamint egyre szoro-

sabb kapcsolatokat építenek ki a politikai élet szereplőivel. Ezzel párhuzamosan folyamatosan növekszik a muszlim jelenlét Nyugat-Európában, melynek velejárója az antiszemitizmus és az Amerika-ellenesség. Mindezek hatására – kiegészítve az eredeti európai társadalmak kedvezőtlen demográfiai folyamataival – Bet Ye’or, Bernard Lewis (2004), Walter Laqueur (2007) és mások azt állítják, hogy Európa a 21. század végére „elmuzulmánosodik” és ez egyre inkább ténynek, mintsem csak egy lehetséges jövőképnek tekinthető.

Ezekre az állításokra meg is érkezett a „másik oldal” véleménye, amely világosan tükrözi, hogy miért olyan népszerűek a radikális megoldásokat sürgető politikai erők napjainkban. A muszlim veszélyt túlzónak, a problémát felnagyítottnak vélik a kétezres évek elején azt állították, hogy az Európában élő muszlimok elsősorú többsége a tolerancia és a békés együttélés híve, arra hivatkozva, hogy az iszlám-felfogás sem egységes. Identitásukban erősödőben van az iszlám elem, de meghatározó az etnikai, törzsi hovatartozás, egyre nagyobb szerepet játszik a generációs szakadék, a globalizációhoz, a modernizációhoz, a kultúrához és magához a valláshoz való viszony is (Rostoványi, 2010: 25). Sokszor hivatkozott szerzőjük a szír származású, Németországban élő politológus professzor, Baszszam Tibi – aki szerint azt kell elérni, hogy az iszlám az európai társadalmak szerves és építő része legyen (Tibi, 2010) –, továbbá Tariq Ramadan, a Muzulmán Testvériség alapítójának, Hasszán al-Bannának az unokája. Az „európai vezérkultúra” (europäische Leitkultur) és az „euro-iszlám” fogalmait Tibi hozta be a köztudatba a kilencvenes évek elejének nyitott atmoszférájában. A téma elismert szakértője, Rostoványi Zsolt így ír a két fogalomról: *„Európai vezérkultúra alatt Tibi egy olyan konszenzuson alapuló érték- és normakatalógust ért, amely összhangban van a kulturális modern értékeivel: pluralizmus, tolerancia, szekularizmus, demokratikus civil társadalom és individuális emberi jogok”*. Egyértelműen emellett foglal állást, hogy az európai iszlámnak is ezen az „európai vezérkultúrán” kell alapulnia. Az euro-iszlám Tibi értelmezésében az európai iszlám diaszpóra európai identitása, amely felvilágosult, racionalista és az európai értékeket elfogadó (Rostoványi, 2010). Ezzel szemben a szélsőséges vallási fanatizmus, a gettósodás⁶ és izoláció, a párhuzamos társadalmak, az identitás és közös értékek nélküli multikulturalizmus egyre mélyülő válságot idéz elő. Eszerint az európai muszlimok számára a toleráns integráció és az európai modernitás adhat kiszámítható jövőt. Tibi álláspontja szerint az euro-iszlám térnyerése azért is kilátástalan, mert túl nagyok az

---

⁶ A franciák érzékeny városi negyedeknek nevezi a bandák által uralt, bűnözéstől fertőzött negyedeket.

ellentétek a már Európában született és beilleszkedett muszlimok, a helyüket nem találó, a szélsőséges imámok és szervezetek által radikalizált fiatalok és az újonnan érkező milliók között. Általánosságban a nyugat-európai nem muszlimok úgy vélik, hogy az iszlám és a modern társadalom nem összeegyeztetető egymással, a muszlimok többsége szerint viszont igen. A sikeres együttélés érdekében vagy Európának kell „iszlamizálnia”, vagy a muszlim vallásúaknak elfogadni az európai értékeket (Király, 2016: 47). Ezt a gondolatot erősíti az a tényező, hogy a nyugati társadalmak kiemelt veszélyforrást látnak a fiatal korcsoportban, mert a radikalizálódásuktól tartanak, ezért az ő identifikációjuk különleges jelentőségű (Krözser – Szentiványi, 2009).

Gondoljunk arra a helyzetre, amikor az Európában bevándorlónak számító és éppen ezért beilleszkedési nehézségekkel küzdő fiatal meglátogatja az Afrikában élő rokonait, de már nem ismeri a nyelvet (nem beszél arabul stb.) és az ottani kultúra is nagyon távoli számára. Európában ő még kívülálló migráns, a származási országában pedig már európai. A valóságban ugyanakkor már egyik sem. Rostoványi a migrációellenes Theo van Gogh holland filmrendezőt 2004-ben meggyilkoló Mohammed Bouyerit a „*köztes emberek*” közé sorolja, akik sem Európában nem találják a helyüket, sem a származási országukban. Őket „kulturális szempontból hasadt személyiségeknek” nevezi. A nyomozás feltárta, a marokkói származású elkövető kapcsolatban állt az ún. Hofstad Network elnevezésű, Hollandiában, Belgiumban és Spanyolországban aktív iszlamista terrorszervezettel és bizonyos csatornákon keresztül a Muzulmán Testvériséggel is (Buruma, 2006).

Megfigyelhető, hogy a befogadó társadalmon belül kisebbségben, részben, vagy teljesen izoláltan, „belül és kívül” is élő muszlimok számára kihívást jelent a muszlim identitás megőrzése, az elvárásokhoz való alkalmazkodás. Az ezekre adott identitás-megőrző válaszok a kulturális és társadalmi integrációt megnehezítik, sok esetben lehetetlenné teszik. Ezen összeférhetetlenség elfedésére vált népszerűvé a politikai és értelmiségi körökben az euro-iszlám gondolata. A nézet mögött kettős szándék húzódott meg. Egyrészt a kibocsátó muszlim országok kormányzatai igyekeztek megtartani a nyugati diaszpóra feletti befolyásukat kulturális, vallási, oktatási és civil szervezetek, intézmények létrehozásával, másrészt a Muzulmán Testvériség alapideológiája mentén a társadalmi igazságtalanságok orvoslásának jelszavával kívánták *re-iszlamizálni* a vallástól eltávolodó tömegeket (Speidl, 2017). Ezen törekvés mögé beállt Szaúd-Arábia is, amely a kőolajkincsből származó vagyont részben geopolitikai befolyás kiépítésére használja. Mindezek következtében létrejött egy doktrína, amely az „iszlám földje”, a „háború földje” mellett bevezetett egy új koncepciót, a „misszió földjét”, amely azt is

jelenti, meghívás (Wiedl, 2009). Mivel az Európába érkezett vendégmunkások jelentős része nem volt mélyen vallásos, és tartotta a távolságot a szalafista/szalafita és vahabita tanokat hirdető szélsőségesektől, az új, mérsékelt opció megfelelő volt számukra.

Mára léteznek iszlám politikai csoportok is, amelyek a közvetlen képviseleten keresztül töreksenek érdekeik érvényesítésére. Ilyen a két török származású politikus által 2014-ben Hollandiában alapított Denk (Gondolat), vagy Finnországban létrehozott iszlamista párt és a Dán Muszlim Párt (MKI, 2017). Az iszlám hálózatok és a politikai tömörülések arra buzdítják követőiket, hogy vegyenek részt a választásokon, hiszen a politika eszköz céljaik elérésére. Az etnikai hovatartozás sem lényeges, hiszen a magasabb érdek az iszlám vallás érdekeinek képviselete. Folyamatosan hirdetik, hogy az iszlamofóbia, a migránsellenesség és a rasszizmus, de ugyanúgy az erőszak, a fanatizmus és a tudatos elszigetelődés is károkat okoz a befogadó és bevándorló háttérrel rendelkező társadalom között.

2019. november 10-én Párizsban iszlamofóbia-ellenes tüntetést tartottak, több mint tízezer résztvevővel. A felvonuláson jelen voltak a francia baloldal és szélsőbal képviselői is. Olyan jelszavak hangzottak el, mint „*Szolidaritást a fejkendő nőkkel*”, vagy „*A vallást kritizáljátok, ne a követőit*”. A demonstráció válasza volt az október végén, Bayonne-ban történt incidensre, amikor egy 84 éves francia férfi megsebesített két – szintén idős – hívőt egy mecset bejáratánál. A Nemzeti Front megerősítette, hogy a támadó 2015-ben a párt támogatásával indult a választásokon és hozzátette, hogy a tüntetést iszlamista csoportok szervezik, Marine Le Pen pedig azt tweetelte, hogy „*Ezeket a bűncselekményeket szigorúan kell kezelni*”. Macron elnök rendkívül élesen ítélte el a támadást és azt nyilatkozta, hogy „*Franciaország soha nem fogja elfogadni a gyűlöletet*” (France24, 2019). Franciaországban 2019 folyamán újra felszínre tört a fejkendővel kapcsolatos vita, melynek a felvonulás lendületet adott. Az esemény után egy héttel, 2019. november 18-án alakult meg Párizsban az Imámok Európai Tanácsa, mint a FIOE-hez közel álló szervezet. A tanács célja, hogy egységes ideológiai útmutatást adjon a muszlim oktatási intézmények, képzési helyek számára, valamint párbeszédet folytasson az Európai Unió intézményeivel. Egyesek szerint mindez azért problémás, mert a dialógus égisze alatt innentől kezdve könnyebben teret nyerhetnek a radikális eszmék, valamint a holokausztot relativizáló, megkérdőjelező zsidó- és Izrael-ellenes propaganda.

Fontos kérdés az is, mely tényezők alakítanak ki szinte feloldhatatlan feszültséget az identitásválságba került, bevándorló háttérrel rendelkező emberekben. Vajkai Edina (2015) kiemeli, hogy a munkahelyek – és főképpen a kvalifikált munkahelyek – hiánya és a nehezebb megélhetés, valamint a befogadó társadalom előítéletessége az elsődleges tényezők ebben a folyamatban. Franciaország speciális helyzetben van, mert a bevándorlók leszármazottai mára többen vannak, mint a felmenőik. Ez pedig komoly terheket ró az oktatásra, a képzésre és az integrációs folyamatban érintett intézményekre. Még akkor is, ha folyamatosan csökken a szegénységi küszöb alatt élők száma, amely még így is magas, az első generációs bevándorlók között 37%, a leszármazottaik között pedig 20%. A vita tehát folyik tovább, az érvek és ellenérvek mögött pragmatikus célok és kényszerű lépések húzódnak és a politika sok esetben felülírja a társadalmi elvárásokat.

Zárszó

A migrációnak sok arca van: lehet szabályos, vagy irreguláris, kontrollált és legális, mérsékelt és túlterhelt, illegális és tömeges, tervezett és kényszer miatt történő, gazdasági, vagy humanitárius jellegű, ideiglenes és tartós, szezonális és cirkulációs. Számos ok, motiváció és cél, amelyek megannyi életutat és karriert jelentenek. Ha valóban megoldást szeretnénk találni az égető problémákra, a jelenséget nem lehet csak feketén, vagy fehéren kezelni, a problémákat szőnyeg alá söpörni pedig pláne nem.

Miközben a 2010 utáni évtizedben az Európai Unió válságból válságba sodródik, destruktív viták gátolják a közös politikák fejlődését és a közös célok kialakítását, az Unió rohamosan veszíti el versenyképességét és geopolitikai jelentőségét. Világosan látszik, hogy a nagy, katonailag is erősebb tagállamok a közös érdekek helyett/mellett partikuláris stratégiai célokat követnek, miközben az egész együttműködés jövője megkérdőjeleződik. A kulturális sokszínűség ellenére létrejött, vagy inkább továbbélt egy nyugati liberális értékrenden alapuló közös európai identitásforma, azonban az olyan politikákban, mint a migrációs politika, vagy a közös hadsereg és külső határvédelem, továbbra is a nemzetállami szint a mérvadó. Még akkor is, ha a tagállamok bizonyos döntéseket, adminisztratív, vagy éppen igazgatási kérdéseket közösségi szinten hoznak meg és hajtanak végre. Nem meglepő, ha egy ilyen zavaros helyzetben a migrációs kihívásokra sem tud hatékony válaszokat találni az európai politikai elit. A megoldást nem csupán Európán belül, hanem a küldő térségekben kell keresni, az európai országoknak

a mainál sokkal hatékonyabban kell fellépniük a béketeremtés, újjáépítés terén és átgondolni, megváltoztatni fejlesztés- és gazdaságpolitikájukat.

Irodalomjegyzék

- BBC (2015): David Cameron criticised over migrant 'swarm' language. 2015.07.30. Utolsó hozzáférés: 2020.09.11.
- Berkes, Lilla (2010): The Development and Meaning of the Concept of Multiculturalism. Fordította Kantor A. Judit. *Délkelet-Európa – South-East Europe International Relations Quarterly*, 1(4): 1-6. Utolsó hozzáférés: 2020.09.12.
- Buruma, Ian (2008): *Murder in Amsterdam: The Death of Theo van Gogh and the Limits of Tolerance*, Atlantic Books, 2008.
- Buzan, Barry – Waever, Ole – de Wilde, Jaap (1998): *Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Publishers Inc.
- Csiki Tamás – Justh Krisztina (2010): Az iszlám Európában – integráció vagy konfliktus? *Nemzet és Biztonság*, 2010. december: 39-45.
- Fasani, Francesco – Frattini Tommaso – Minale, Luigi (2018): (The Struggle for) Refugee Integration into the Labour Market: Evidence from Europe. IZA – Institute of Labor Economics, Bonn.
- Financial Times (2020): European governments scramble to find farm workers for harvest. 2020.04.14. Utolsó hozzáférés: 2020.09.05.
- FIOE (2015): FIOE strongly condemns the terrorist attacks in Paris. *The Federation of Islamic Organisations in Europe*, 2015.11.14. Utolsó hozzáférés: 2020.09.07.
- France24 (2020): Elderly man with past far-right links suspected of French mosque shooting. Utolsó hozzáférés: 2020.09.08.
- Gazdag Ferenc (2005): *Európai integráció és külpolitika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Glied Viktor (2015): Behódolás? Európai szélsőséges pártok és a bevándorlás – Helyzetkép. In: Tuka, Ágnes (szerk.) *Változó Európa? Kérdések, kétségek, válaszok*. Publikon Kiadó, Pécs: 179-196.
- Habermas, Jürgen (2010): Leadership and Leitkultur. *The New York Times. The Opinion*, 2010.10.28. Utolsó hozzáférés: 2020.02.06.
- Határozatok tára (2016): Eleanor Sharpston főtanácsnok indítványa. C-188/15. sz. ügy. 2016.07.12. Utolsó hozzáférés: 2020.09.11.
- Hermann, Rainer (2015): *Az Iszlám Állam*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Juhász Attila – Fatlum Gashi (2016): *Biztonságpolitika és migráció – Különös tekintettel a nyugat-balkáni migrációs útvonalra*. Friedrich Ebert Stiftung – Political Capital, Budapest.

- Kacziba Péter (2020): Political Sources of Hungarian Soft Power. *Politics in Central Europe* 16:(1): 81-111. DOI: <https://doi.org/10.2478/pce-2020-0005>.
- Kipke, Rüdiger (2008): „Leitkultur” – Vita Németországban a domináns kultúráról. *XXI. Század – Tudományos Közlemények*, 2008/20: 27-34.
- Király Zoé Adrienn (2016): Terrorizmus és radikalizáció: a szélsőséges iszlám hitszónokok elleni fellépés lehetőségeiről. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának a non-refoulement elvhez kapcsolódó gyakorlata a nemzetbiztonsági fenyegetést jelentő személyekkel kapcsolatban. *Acta Humana*, 2016/5: 45-57.
- Kiss Judit (2019): Tényekkel a migrációs tévhit ellen. Gondolatok Szentes Tamás A nemzetközi migráció ügye a szélsőséges nézetek tükrében című előadása kapcsán. *Magyar Tudomány*, 180, 2019: 53-66. DOI: 10.1556/2065.180.2019.1.5
- Koltay András (2015): A vallási ruházat és jelképek viselésének korlátai – fejkendők és keresztek. *Acta Humana*, 2015/3: 7-33.
- Krózser Anita – Szentiványi Zsófia (2009): Muszlimok Németországban – együttélés vagy egymás mellett élés? *Nemzet és Biztonság*, 2009. július: 30-42.
- Laqueur, Walter (2007): *The Last Days of Europe: Epitaph for an Old Continent*. Thomas Dunne Books.
- Lewis, Bernard (2004): *The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror*. Random House Trade.
- Magdy, Walid – Darwish, Kareem – Abokhodair, Norah (2015): Quantifying Public Response towards Islam on Twitter after Paris Attacks. *Qatar Computing Research Institute*, HBKU, Doha, Qatar.
- Mika Klára (2016): Veszélyes lejtőn – Iszlám közösségek Európában. *Kapu folyóirat*. 28. évf. 2016. április, utolsó hozzáférés: 2020.03.07.
- Mikelatou, Angeliki – Arvanitis, Eugenia (2019): Multiculturalism in the European Union: A Failure beyond Redemption? *International Journal of Diversity in Organisations, Communities and Nations*. 19(1), Common Ground Research Networks, University of Illinois: 1-18. DOI: <https://doi.org/10.18848/1447-9532/CGP/v19i01/1-18>
- MKI (2017): Az iszlám politikai térnyerése Európában. *Migrációkutató Intézet*, 2017.04.19. Utolsó hozzáférés: 2019.03.07.
- Mohamed.hu (2012): Az iszlám a béke és könyörület vallása. 2012.04.27. Utolsó hozzáférés: 2020.07.16.
- Mushaben, Joyce Marie (2017): *Becoming Madam Chancellor – Angela Merkel and the Berlin Republic*. University of Missouri, St. Louis, Cambridge University Press.
- Niessen, Jan – Huddleston, Thomas (2010): *Kézikönyv az integrációról szakpolitikások és szakemberek számára*. Európai Bizottság.
- Novoszádek Nóra (2010): Multikulturalizmus és alapjogok. Európai mozaik? In: Nagy Mariann (szerk.) *Jogi Tanulmányok 2010*. I. kötet, ELTE, Budapest.

- Open Society Foundations (2019): Restrictions on Muslim women's dress in the 28 EU Member States: Current law, recent legal developments, and the state of play. *Open Society Justice Initiative*. 2018.07. New York, USA, utolsó hozzáférés: 2019.01.15.
- Pap Norbert (2013): A muszlim közösségek szerveződésének sajátosságai Kelet-Közép-Európában. *Civil Szemle* 10 (2): 49-65.
- Pautz, Hartwig (2005): The politics of identity in Germany: the Leitkultur debate. In. *Race & Class*, 46/4. 39-52.
- Petővári Bence (2010): *A paradigmaváltás esélyei a fejlett országok migrációs politikájában*. PhD értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola, Budapest.
- Póczik Szilveszter (2016): Nemzetközi migráció, biztonságpolitika, biztonság. In. Tarrósy István – Glied Viktor – Vörös Zoltán (szerk.): *Migráció a 21. században*. Publikon Kiadó, Pécs.
- Pogonyi Szabolcs (2011): Multikulturalizmus, emberi jogok, integráció. *Fundamentum*. 2011/1.
- Putnam, Robert (2007): E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. *Scandinavian Political Studies*, 30 (2): 137-174.
- Répási Krisztián (2013): „Egyszemélyes hadsereg?” A magányos merénylők által gyakorolt politikai erőszak (I.). *Nemzet és Biztonság*, 2013/3-4: 65-75.
- Répási Krisztián (2015): Franciaország iszlamista terrorfenyegetettsége. *Nemzet és Biztonság*, 2015/1. 39-45.
- Rostoványi Zsolt (2010): Európai (euro-)iszlám vagy iszlám Európában. In. Rostoványi Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában: az európai muszlim közösségek differenciáltsága*. Budapest, BCE Nk. Tanulmányok Int. Aula.
- Sørensen, Ninna Nyberg (2004): *The Development Dimension of Migrant Remittances*. IOM, Department of Migration Policy, Research and Communications.
- Speech by High Representative/Vice-President of the European Commission Federica Mogherini at the Civil Society Days 2017. 2017.06.26. Utolsó hozzáférés: 2020.09.12.
- Speidl Bianka (2017): Az EU-kompatibilis iszlamizmus utópiája. *Vigilia*, 82 (9): 658-665.
- Szajbély Katalin (2004): A vallási jelképek viseléséről szóló törvény Franciaországban. *Jogelméleti Szemle*, 2004. 4.sz.
- Szenes Zoltán (2017): A katonai biztonság reneszánsza. *Honvédségi szemle*, 145 (2): 3-26.
- Tálás Péter (2019): A migráció mint biztonságpolitikai probléma. *Magyar Tudomány* 180 (1): 67-78. DOI: 10.1556/2065.180.2019.1.6
- Tarrósy István (2015): Afrikai agyelszívás. A kérdéskör néhány mérvadó aspektusa. *Afrika Tanulmányok folyóirat*, V (3): 47-55.

- The Conversation (2019): Why do Muslim women wear a hijab? Utolsó hozzáférés: 2019.01.15.
- Thorpe, Nick (2018): *Sír az út előttem*. Scolar Kiadó Kft, Budapest.
- Tibi, Bassam (2010): Euro-Islam: An Alternative to Islamization and Ethnicity of Fear. In: Zeyno, Baran (ed.): *The Other Muslim*. Palgrave Macmillan, New York.
- Townsend, Mark (2015): Voters more likely to back an anti-Muslim party than reject it – poll - <http://www.theguardian.com/uk/2012/sep/16/voters-support-anti-immigrant-party>, 2012.09.06. Utolsó hozzáférés: 2015.03.21.
- Trauner, Florian – Turton, Jocelyn (2017): “Welcome culture”: the emergence and transformation of a public debate on migration. *OZP – Austrian Journal of Political Science*, 46 (1), Innsbruck University Press: 33-42. DOI: <https://doi.org/10.15203/ozp.1587.vol46iss1>
- Vajkai Edina (2015): Az identitáskeresés útján – a bevándorlók leszármazottai Franciaországban. *Nemzet és Biztonság*, 2015/4. szám: 21-29.
- Vala, Jorge (2013): Racisms: Social Representations, Racial Prejudice and Normative Pressures. *Papers on Social Representations* 22: 6.1–6.29. Utolsó hozzáférés: 2020.09.17.
- Waever, Ole (1993): *Societal Security: The Concept*. In *Waever, Ole: Migration and the New Security Agenda in Europe*. London: Pinter Publishers.
- Wiedl, Nina (2009): *Dawa and the Islamist Revival in the West*. Hudson Institute, 2009.12.14. Utolsó hozzáférés: 2020.08.23.
- Ye'or, Bat (2005): *Eurabia: The Euro-Arab Axis*. Fairleigh Dickinson University Press.

Abstract

Migration discourse in the post-multicultural Europe

For the first decades of the 21st century, the debate on the future of Europe, the European Union, has become constant. There is a consensus that multiculturalism has failed, but there is no other integration theory that would show the way for migrant communities and host societies in Europe. While European public opinion is increasingly moving towards conflict rather than cooperative solutions, second- and third-generation immigrants and their families have already become a 'general part' of Western European societies. At the same time, due to increasing migration, growing immigrant blocs, isolated districts, and a sense of terrorist threat, the discourse on cultural-civilizational differences and how to live together have intensified since the 2000s and does so nowadays as well. The debate is still in progress and there is a good chance that it will continue in the future.

Keywords: *migration, multiculturalism, euroislam, security*